

Evaluation and critique of the quality of the book "Arabic grammar" (Based on the Rushdie criteria of Ahmad Taymeh)

Abdolrazagh Rahmani^{OR}

Hormoz Center for Studies and Research, University of Hormozgan, Bandar Abbas, Iran
(Corresponding author). rahmani6038@hormozgan.ac.ir

Shahla Jafari^{OR}

Department of Arabic Language and Literature, Shiraz University, Shiraz, Iran.
sh.jafary90@gmail.com

Sajjad Esmaeili^{OR}

Department of Arabic Language and Literature, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran.
esmaili@hum.ikiu.ac.ir

Abstract

University textbooks constitute the firm pillars of higher education, and their quality determines the extent to which learners succeed in acquiring scientific and practical skills. In the field of Arabic-language instruction—particularly in the domain of morphology, which is analytical and system-based in nature—there have always been challenges such as the complexity of terminology, the difficulty of conveying rules, and the lack of connection between theory and practice. Under such circumstances, the compilation of the book *Applied Arabic Morphology* by Hossein Kiani and Seyyed Fazlollah Mirqaderi must be regarded as an effort to transcend classical frameworks and to bring the teaching of morphology closer to applied models—models in which morphological rules are presented not as structures to be memorized, but through text, sentence, and linguistic context, thereby enabling students to learn how to analyze, extract, and apply rules in real linguistic situations. Nevertheless, the scholarly valuation of such

¹ **Cite this article:** Rahmani, A., Jafari, S. & Esmaeili, S. (2026). Evaluation and critique of the quality of the book "Arabic grammar" (Based on the Rushdie criteria of Ahmad Taymeh). *Research in Arabic Language and Literature Education*, 8(2), p. 1-24.

<https://doi.org/10.48310/alle.2026.21073.1308>

Received: 2026/01/27; **Revised:** 2026/05/14; **Accepted:** 2026/06/04; **Published online:** 2026/10/02

Article type: Research Article

Publisher: Farhangian University

©2026 authors retain the copyright and full publishing rights.

a book is not possible without principled critique, examination, and evaluation. Only through a precise and systematic assessment can one determine whether this work has succeeded in achieving its instructional objectives. This is especially true when the evaluative criteria are based on a credible, analytical, and tested model such as the developmental criteria of Ahmad Ta'ima—a framework considered by many researchers to be the most comprehensive model for evaluating Arabic-language teaching materials. By relying on these criteria, this study seeks to present a clear, impartial, and scholarly portrayal of the strengths and shortcomings of *Applied Arabic Morphology*. The present study is applied in its aim and content-analysis-based in its methodology—a method that enables the book's text to be examined and analyzed through predefined indicators. First, Ta'ima's developmental criteria were extracted and categorized from his work *Dalīl al-'Amal fī I'dād al-Mawādd al-Ta'līmīyya li-Barāmij Ta'līm al-'Arabiyya*. Then, the content of *Applied Arabic Morphology* was examined at three levels: “overall structure,” “scientific content,” and “writing and typographical features.” Data collection was conducted through library and documentary methods, and analyses were performed descriptively and critically. The purpose of this approach is to ensure that the evaluation is conducted not on the basis of personal or subjective impressions, but through credible, systematic, and defensible criteria. The body of prior research indicates that in recent decades, greater attention has been paid to the critique and evaluation of Arabic-language teaching materials. Scholars such as Ne'mati Qazvini and Rakhshandeh-Nia (2012) examined the book *Sarf-e Sādeh* in terms of orthography, coherence, and scientific accuracy, reporting weaknesses in structure and mode of presentation. Meymandi and Khabazi Ashraf (2015), in their evaluation of *al-Sarf* by Pāšāzānūs, pointed to the mismatch between content level and audience, as well as the over-simplification of certain concepts. Ibn al-Rasul and Safiyyān (2017), in their analysis of morphology textbooks, emphasized the necessity of using diagrams and modeling. Moreover, Qorbani Mādavāni (2021) identified inconsistencies between examples and rules, as well as structural incoherence, as common challenges in such works. Despite these efforts, a significant gap remains in earlier research: the absence of a unified, standardized framework for evaluating morphology textbooks. Most previous critiques have been based on the authors' personal preferences or teaching experience, and only a few studies have utilized comprehensive and credible frameworks such as Ta'ima's criteria. Furthermore, no extensive and systematic study has yet been conducted on the book *Applied Arabic Morphology*—despite its being taught in many universities—while its scholarly critique could refine and strengthen the pedagogical direction of dozens of instructors and hundreds of students. Hence, the present study represents an attempt to fill this academic gap. An examination of *Applied Arabic Morphology* based on Ta'ima's criteria reveals that the work performs well across many pedagogical and structural dimensions. The book is coherently organized: topics progress from simple to complex, and each lesson begins with an appropriate and practical text that plays an active role in reinforcing learning. The use of varied examples, purposeful exercises, and a text-oriented approach constitutes one of the book's most prominent strengths. Moreover, the authors have endeavored to move the rules from the level of theory to that of practical application, enabling students to learn how to analyze, interpret, and infer rules within actual texts—an approach rarely seen in many traditional works. Visually as well, the cover design, color selection, text layout, and harmony of graphic elements with instructional content help enhance the book's initial appeal and readability. However, the book is not without shortcomings. Content analysis revealed that in some instances, scientific inaccuracies occur in the formulation of rules or examples. At times, examples do not fully correspond with the lesson's explanations, or ambiguous expressions hinder comprehension. In certain sections, vagueness in definitions, inconsistency in Arabic orthography, case-marking errors, and irregularities in vocalization are observable. Furthermore, some exercises are not fully aligned with the lesson objectives, and in some cases, a complete logical connection between the

introductory text of the lesson and the rule under discussion has not been established. Although these issues do not undermine the foundation of the work, they do affect the book's scientific precision and overall coherence and warrant revision. In light of the findings, it may be concluded that *Applied Arabic Morphology* is a valuable, forward-looking work grounded in contemporary educational needs—one that has succeeded in bridging theory and practice while offering a suitable model for the transformation of morphology instruction. Nevertheless, to reach the standard level of Ta'ima's framework and to become a comprehensive, criterion-based resource, the authors need to implement revisions in scientific, writing, and structural aspects. While emphasizing the book's positive achievements, this study underscores that critical reassessment of instructional resources is not a flaw but a necessity for the advancement and flourishing of Arabic-language education in universities.

Keywords: Book review, Evaluation criteria, Arabic language usage, Rushdi Ta'imah.

تقييم جودة كتاب الصرف التطبيقي في اللغة العربية ونقده في ضوء معايير رشدي أحمد طعيمة

عبد الرزاق رحمانی¹⁵

مركز هرمز للدراسات والبحوث، جامعة هرمزغان، بندرعباس، إيران (الباحث المسؤول). rahmani6038@hormozgan.ac.ir

شهلا جعفری¹⁶

قسم اللغة العربية وآدابها، جامعة شيراز، شيراز، إيران. sh.jafary90@gmail.com

سجاد إسماعيلي¹⁷

قسم اللغة العربية وآدابها، جامعة الإمام الخميني الدولية، قزوین، إيران. esmaili@hum.ikiu.ac.ir

الملخص

نظرًا إلى أهمية الكتب الدراسية الجامعية بوصفها أحد المكونات الرئيسة للعملية التعليمية، فإن تقويمها ونقدها يُعدّ ضرورةً لتحسين جودة مدخلات النظام التعليمي وتعزيز فاعليتها. ويُعدّ كتاب «الصرف التطبيقي في اللغة العربية»، من تأليف حسين كياني وسيد فضل الله ميرقادي، أحد الكتب الجامعية التي تؤدي دورًا أساسيًا وتمهيدياً في تعلّم قواعد اللغة العربية. وقد تميّز هذا الكتاب بتقديم الموضوعات الأساسية في علم الصرف بأسلوب مختلف، قائم على توظيف النصوص في عرض المادة التعليمية. ومن ثم، فإن تقويم الكتاب ونقده في ضوء المعايير العلمية والفنية المعتمدة في تأليف الكتب التعليمية للغة العربية يمكن أن يساهم في الارتقاء بمستواه العلمي والتعليمي، وفي تحقيق الأهداف المنشودة من المقررات الجامعية. وفي هذا السياق، تهدف الدراسة الحالية إلى تقويم كتاب «الصرف التطبيقي في اللغة العربية» ونقده من خلال منهج تقويم المحتوى ونقده، بالاستناد إلى معايير رشدي أحمد طعيمة، وذلك في محورين رئيسين، هما: الموصفات العامة للكتاب، وخصائص الطباعة والإخراج والنشر. وأظهرت نتائج الدراسة أن ترتيب الدروس وفقاً للقواعد الصرفية المهمة والأكثر استخداماً، وصياغة مقدمة الكتاب بصورة منهجية ومنظمة، وتنظيم العناوين الرئيسة والفرعية بما يتلاءم مع المحتوى العلمي المقدّم، تمثل أبرز جوانب القوة في الكتاب. وفي المقابل، كشفت الدراسة عن وجود بعض الأخطاء العلمية والتحريرية، مما يؤكد الحاجة إلى مراجعة الكتاب وتنقيحه؛ بما يعزز قدرته على تحقيق الأهداف التعليمية المحددة ويرتقي بمستواه العلمي والتعليمي.

الكلمات المفتاحية: تقويم الكتاب، نقد الكتاب، معايير التقويم، الصرف التطبيقي في اللغة العربية، رشدي أحمد طعيمة.

ارزیابی و نقد کیفیت کتاب صرف کاربردی زبان عربی (براساس معیار رشدی أحمد طعیمه)

عبدالرزاق رحمانی^{۱۵}

مرکز مطالعات و تحقیقات هرمز، دانشگاه هرمزگان، بندرعباس، ایران (نویسنده مسئول). rahmani6038@hormozgan.ac.ir

شهلا جعفری^{۱۶}

گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران. sh.jafary90@gmail.com

سجاد اسماعیلی^{۱۷}

گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی، قزوین، ایران. esmaili@hum.ikiu.ac.ir

چکیده

با توجه به اهمیت کتاب‌های درسی دانشگاهی به‌عنوان یکی از سه ضلع مثلث آموزشی، نقد و ارزیابی آن‌ها جهت بهبود کیفیت و اثربخشی درون‌دادهای نظام آموزشی ضروری به‌نظر می‌رسد. کتاب صرف کاربردی زبان عربی (تألیف حسین کیانی و سید فضل‌الله میرقادری) یکی از کتاب‌های دانشگاهی است که نقش پایه‌ای و پیش‌نیاز برای فراگیری قواعد زبان عربی دارد. این کتاب برای نخستین بار به شیوه‌ای

^۲ **استناد به این مقاله:** رحمانی، عبدالرزاق؛ جعفری، شهلا؛ اسماعیلی، سجاد (۱۴۰۵). ارزیابی و نقد کیفیت کتاب صرف کاربردی زبان عربی (براساس معیار رشدی أحمد طعیمه). پژوهش در آموزش زبان و ادبیات عرب، ۸(۲)، ص ۱-۲۴.

<https://doi.org/10.48310/alle.2026.21073.1308>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۱/۰۷؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۵/۰۲/۲۴؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۳/۱۴؛ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۵/۰۷/۱۰
نوع مقاله: مقاله پژوهشی ناشر: دانشگاه فرهنگیان © ۱۴۰۵ نویسندگان دارنده حق مولف مقاله خود بدون محدودیت هستند.

پژوهش در آموزش زبان و ادبیات عرب

دوره ۸، شماره ۲، ۱۴۰۵

متفاوت و با رویکرد متن محور، به آموزش مباحث اساسی صرف پرداخته است. بنابراین نقد و بررسی آن بر اساس معیارهای اصولی نگارش کتب آموزشی زبان عربی، گامی مؤثر در پیشرفت سطح کیفی و پیشبرد اهداف مشخص مواد آموزشی دانشگاهی به شمار می‌رود. در این راستا پژوهش حاضر سعی دارد با استفاده از روش ارزیابی و نقد محتوا و بر اساس معیارهای رشدی احمد طعیمه در دو مؤلفه مشخصات عمومی و ویژگی‌های چاپ و نشر کتاب، به نقد و ارزیابی کتاب پیش‌گفته بپردازد. نتایج پژوهش بیانگر آن است که چنین درس‌ها بر اساس قواعد مهم و کاربردی دانش صرف، نگارش مقدمه اصولی و روشمند و تنظیم عناوین داخلی و فرعی در راستای محتوای ارائه شده از امتیازات کتاب صرف کاربردی زبان عربی به‌شمار می‌آید؛ اما وجود پاره‌ای از اشتباهات علمی و نگارشی در این کتاب، ضرورت بازنگری آنرا جهت پیشبرد هدف‌های تعریف شده آموزشی آشکارتر می‌سازد.

کلیدواژه‌ها: نقد کتاب، معیار ارزیابی، صرف کاربردی زبان عربی، رشدی طعیمه

۱. مقدمه

تدوین محتوای درسی از راهبردهای اساسی نظام آموزشی دانشگاه‌ها است که همواره مورد توجه دست‌اندرکاران تهیه مواد آموزشی این نهاد قرار گرفته است. با توجه به متمرکز بودن نظام آموزشی رایج در کشور، فعالیت‌های یاددهی و یادگیری بر مبنای کتاب‌های درسی انجام می‌پذیرد. بدین ترتیب در دهه‌های اخیر با رشد سریع علوم و انفجار اطلاعات، تلاش بر آن است تا محتوای کتاب‌ها در بسیاری از رشته‌های دانشگاهی به صورت کاربردی ارائه گردد. در شرایط کنونی تحول برنامه‌های آموزشی در زمینه زبان عربی، نیز به تغییر رویکرد آموزش زبان عربی و در نتیجه ایجاد رویه جدید چاپ کتب مرتبط با آن انجامیده است. کتاب صرف کاربردی زبان عربی از جمله این کتاب‌هاست که به جای تکیه بر روش سنتی و قیاسی به شیوه متن محور و کاربردی، مطالب و محتوای لازم را در اختیار اساتید و دانشجویان قرار می‌دهد؛ اما سخن گفتن درباره اعتبار سنجی و اثربخشی این کتاب مانند دیگر برنامه‌های آموزشی، بدون ارزیابی و نقد امکان‌پذیر نیست. از دیگر سو با توجه به بینارشته‌ای بودن کاربرد این کتاب در برخی از رشته‌های دانشگاهی و حوزوی، جهت برجسته‌تر شدن نقش و اهمیت کتاب مذکور و نیز افزایش کارایی و اثربخشی آن، بایستی با شیوه‌های اصولی، نقد و ارزیابی شود؛ زیرا «از طریق ارزشیابی دقیق برنامه‌های آموزشی، نقاط قوت و ضعف آن‌ها آشکار می‌شود و برنامه‌ریزان و مسئولان اجرایی می‌توانند کاستی و نارسایی‌ها را رفع و نقاط قوت را تقویت نمایند» (نویدی، ۱۳۸۳: ۸). همچنین ارزیابی و نقد سبب تکمیل و غنای دانش قبلی می‌شود و ارتقای کیفی کتاب و رشد و پیشرفت تحصیلی فراگیرنده را به دنبال دارد. بر این اساس پژوهش حاضر بر آن است تا نقاط قوت و ضعف کتاب صرف کاربردی زبان عربی (نوشته حسین کیانی و سید فضل‌الله میرقادر) را ارائه دهد و نیز همخوانی آن را با معیارهای نگارش کتاب‌های آموزش زبان عربی از دید «رشدی احمد طعیمه» بسنجد و در پی پاسخ بدین سؤال است: وضعیت کنونی کتاب صرف کاربردی زبان عربی بر اساس معیارهای «رشدی احمد طعیمه» چگونه است؟

۱-۲- ضرورت پژوهش

دانش صرف به بررسی و درک ساختار کلمه می‌پردازد و زمینه ورود به علم نحو را فراهم می‌سازد. همچنین تسلط بر این علم، جهت دستیابی به مهارت‌های زبانی، درک مطلب و تحلیل متون، ضروری است. این امر زمینه دغدغه دانشجویان زبان عربی و رشته‌های مرتبط با آن را در مورد فراگیری قواعد و نکات صرفی و نیز زمینه فکری نویسندگان این گونه کتاب‌ها را در خصوص نگارش کتاب‌هایی کارآمد جهت تفهیم مطالب فراهم ساخته است. بدین ترتیب ارزیابی و نقد این کتاب‌ها جهت ارتقای کیفیت آموزش و استفاده بهینه از این دانش، ضروری به نظر می‌رسد. این امر سبب شناسایی نقاط قوت، اصلاح کاستی‌های مباحث تخصصی و ارتقای مسائلی می‌شود که نیازمند نوآوری هستند.

۱-۳- پیشینه پژوهش

بی‌شک پژوهش‌های بسیاری در زمینه نقد و ارزیابی کتاب‌های قواعد زبان عربی انجام گرفته است؛ اما در راستای موضوع پژوهش حاضر به مهم‌ترین پژوهش‌هایی که به نقد کتب صرفی زبان عربی پرداخته‌اند، اشاره می‌شود:

نعمتی قزوینی و رخسندهنیا (۱۳۹۱) پس از ارزیابی نقادانه کتاب ساده (اثر محمدرضا طباطبایی) که یکی از منابع آموزش صرف حوزه و دانشگاه است، به این نتیجه رسیده‌اند که کتاب ذکر شده علاوه بر دارا بودن ویژگی‌های مثبت، در برخی زمینه‌ها مانند کاربردی کردن تمرین‌ها، نگارش صحیح رسم الخط عربی، رعایت اصول روش علمی پژوهش از قبیل مقدمه‌نویسی، ارجاع درست مطالب و ارائه فهرست منابع نیازمند اصلاح و بازنگری است.

میمندی و خبازی اشرف (۱۳۹۴) در پژوهشی به نقد کتاب «الصرف» احمد پاشازانوس پرداخته‌اند و پس از معرفی کتاب و ذکر سبک کار نویسنده، مباحثی مانند تعاریف و بیان مسائل صرفی، نقد شواهد و تمارین و پاسخنامه، ارجاعات و منابع این کتاب را مورد نقد و بررسی قرار داده‌اند و بدین نتیجه رسیده‌اند که نباید به بهانه تسهیل امر آموزش، مطالب علوم زبانی مانند صرف به شکل نادرست بیان شود؛ بلکه انتخاب مطالب بایستی متناسب با سن و موقعیت مخاطبان و رشته تحصیلی آنان انجام شود.

ابن الرسول و صفیان (۱۳۹۶) به بررسی نقادانه بخش صرف کتاب صرف و نحو عربی ۱ و ۲ (تألیف عباس ماهیار) پرداخته‌اند. ازجمله محورهای پژوهش نگارندگان، انطباق مطالب کتاب با سرفصل مصوب شورای عالی برنامه‌ریزی، درستی یا نادرستی تعاریف، مثال‌های اصطلاحات دستوری، توجه یا بی‌توجهی به اهمیت ضرورت و کاربرد قواعد دستوری، اعراب و حرکت‌گذاری متن و غلط‌های چاپی است؛ که در این میان می‌توان به نکات مثبت کتاب ازجمله مطابقت بخش صرف با سرفصل مصوب شورای برنامه‌ریزی درسی، بیان گسترده قواعد و ذکر تمارین اشاره کرد و مواردی چون نارسایی برخی تعاریف، قواعد، علائم نگارشی و حرکت‌گذاری، بازنگری این کتاب را ایجاب می‌نماید.

قربانی مادوانی (۱۴۰۰) به بررسی انتقادی کتاب صرف ۲ (نوشته احمد پاشازانوس) پرداخته و به نقاط قوت و ضعف این کتاب در دو حیطه شکل و محتوا اشاره کرده است. بدین ترتیب ذکر عنوان درس‌ها در تمامی صفحات، نوشتن عناوین اصلی هر درس با خط درشت، بهره‌گیری از قیاس منطقی در ترتیب درس‌ها و انطباق محتوای کتاب با عنوان و فهرست ازجمله امتیازات کتاب پیش‌گفته است. نویسنده در بیان کاستی‌های این کتاب به استفاده نکردن از نمودار و جدول، بیان نکردن هدف و روش کتاب در مقدمه، وجود اشتباهات صرفی و نگارشی و عدم ارائه ساختار علمی نو اشاره کرده است.

رحمانی و ظفرآبادی (۱۴۰۰) کتاب صرف و نحو عربی نوشته عباس ماهیار را بر اساس معیار ده‌گانه منصوریان مورد ارزیابی و نقد قرار داده‌اند. نتایج این پژوهش بیانگر آن است که ماهیار در نگارش کتاب خویش، نیمی از اصول ده‌گانه ازجمله تخصص‌گرایی و هدفمندی، توان استنادی و ماهیت میان‌رشته‌ای، پاکیزگی ادبی و نگارشی را رعایت نموده است و از نیمی دیگر (البته نه به‌طور کامل) مانند دارا بودن ماهیت علمی و شیوه‌ای خاص جهت برقراری ارتباط با مخاطب، روزآمدی و دربرداشتن قواعد پرکاربرد، غفلت ورزیده است.

تحلیل پژوهش‌های پیش‌گفته نشان می‌دهد که صرف‌نظر از پژوهش رحمانی و ظفرآبادی (۱۴۰۰)، نویسندگان در نقد و ارزیابی کتاب‌های صرفی، معیار منسجم و خاصی را در نظر نداشته‌اند؛ به عبارت دیگر ارزیابی آنان نسبت به این کتاب‌ها بر پایه دانسته‌ها و آنچه آموزش دیده‌اند، تنظیم شده است. در این راستا و نظر به این‌که تدوین و نقد کتب درسی، دانشگاهی بر اساس چارچوب خاص، سبب اعتباربخشی کتاب و بهره‌مندی از جامعیت لازم می‌شود؛ پژوهش حاضر به نقد کتاب صرف کاربردی زبان عربی بر اساس معیارهای رشدی احمد طعیمه می‌پردازد.

۱-۴- روش پژوهش

روش پژوهش حاضر بر مبنای هدف و تحلیل داده‌ها، بر اساس روش تحلیل محتواس است که «از مهم‌ترین شیوه‌های ارزیابی کتاب‌های آموزشی به‌منظور آشکار کردن نقاط قوت و ضعف آن مطابق معیارهای اصولی و روشمند به شمار می‌رود» (الجبر، ۲۰۰۵: ۸۸۵) و بر مبنای پیشینه پژوهش، کاربردی است؛ زیرا «از دانش موجود در حل مسئله علمی بهره می‌برد» (تولایی، ۱۳۹۳: ۱۱) و از نظر گردآوری داده‌ها مبتنی بر روش اسنادی- کتابخانه‌ای است. همچنین این پژوهش بر اساس معیارهای رشدی احمد طعیمه در کتاب «دلیل عمل فی «إعداد المواد التعليمية لبرامج تعليم العربية» انجام شده است.

۲- مبانی نظری پژوهش

کتاب‌های درسی - دانشگاهی ازجمله منابع پویای آموزشی و مهم‌ترین ابزار یادگیری سیستم دانشگاهی به شمار می‌آیند که استادان در جریان انتقال محتوا به دانشجویان و فراگیران آموزشی از آن بهره می‌گیرند. در این زمینه نگارش کتاب‌های صرف و نحو به‌عنوان دستور زبان عربی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ زیرا «آموزش و یادگیری دستور در هر زبان از نظر بسیاری از متخصصان و یادگیرندگان، مهم‌ترین و ملال‌آورترین بخش‌های آموزش زبان است» (حیدری و حکیم، ۱۳۹۳: ۵۱). به‌طورکلی، هر قدر موضوع درسی از اهمیت و حساسیت بیشتری برخوردار باشد، ارزیابی و نقد آن نیز بایستی بر اساس اصول و چارچوب هدفمند انجام شود. گرچه «هیچ قاعده متقن و یا چهارچوبی که به‌عنوان معیار ارزشیابی در همه شرایط مورد استفاده واقع شود و مورد وثوق همگان قرار گیرد، وجود ندارد» (محمودی و صفا، ۱۳۹۳: ۱۱۵)، اما در واقع ارزیابی کتاب‌های قواعد زبان عربی بر اساس الگویی مشخص، افزون بر این‌که سبب قرار گرفتن چرخه نقد و ارزیابی در مداری منطقی می‌شود، آگاهی از معیارهای اصولی و شیوه‌های هدفمند تألیف و نیز یکپارچگی انسجام تدوین این‌گونه کتاب‌ها را به دنبال دارد. ازجمله کتاب‌هایی که در سال‌های اخیر در زمینه معیارهای روشمند ارزیابی کتاب‌های آموزش عربی نوشته شده است، کتاب "دلیل عمل فی إعداد المواد التعليمية لبرامج تعليم العربية" از رشدی احمد طعیمه است که در آن به شاخص‌های ارزیابی کتاب‌های آموزشی زبان عربی اشاره شده است.

۲-۱- معرفی کتاب صرف کاربردی زبان عربی

کتاب صرف کاربردی زبان عربی، نوشته دو تن از اساتید دانشگاه شیراز، حسین کیانی و سید فضل‌الله میرقادری، است. این درسنامه حاصل سال‌ها تجربه و تدریس نویسندگان و ژرف‌اندیشی آنان در مباحث صرفی زبان عربی است و همانگونه که در پیش‌گفتار کتاب عنوان نمودند، قبل از اینکه به زیور نخستین چاپ (سال ۱۳۹۸) آراسته گردد، در دو دوره در رشته‌های مختلف تدریس شده است. کتاب صرف کاربردی زبان عربی در قالب ۳۸ درس، به مطالب اساسی و رایج صرفی ازجمله ساختار کلمه یعنی فعل، اسم و حرف پرداخته است. مطالب هر درس، به صورت موضوعی و با نظم و ترتیب منطقی ویژه در چهار بخش نمونه‌ها، بیان، تطبیق و تمرین ارائه شده است. همچنین کتاب پیش‌گفته، فراگیر محور بوده و برای تمام مخاطبانی که علاقه‌مند فراگیری قواعد صرفی زبان عربی هستند، کاربرد دارد. شیوه کار نویسندگان این کتاب متن محور و در ادامه رویکرد جدید تألیف کتاب‌های آموزشی مقاطع متوسطه آموزش و پرورش است و این امر یکی از جهات کاربردی بودن کتاب را روشن می‌سازد و آنرا از دیگر کتاب‌های صرفی تدوین شده که بر روش قیاسی و تکیه اولیه بر قواعد استوار است، متمایز می‌سازد.

۲-۲ معرفی رشدی طعیمه

رشدی احمد طعیمه، در سال ۱۹۴۰ میلادی در استان منوفیه در جمهوری عربی مصر متولد شد. ایشان متخصص برجسته مصری در حوزه تربیتی و پیشگام عرصه آموزش زبان عربی به غیرعرب‌زبانان به شمار می‌آید. «وی هنگامی این حوزه را در ایالات متحده آمریکا مطالعه نمود که آموزش زبان عربی به غیرعرب‌زبانان در جهان عرب، هویت مستقلی نداشت و دارای مطالعات و برنامه‌های آموزشی ویژه نبود» (بشیر، ۲۰۰۹: ۲۹۸). در آن زمان، آموزش زبان عربی با تکیه بر قواعد صرف و نحو و متون ادبی قدیم و جدید آموزش می‌دادند، بدون آنکه به نیازها، انگیزه‌ها و روش‌های تدریس مناسب برای زبان‌آموزان توجه شود. «طعیمه اندیشه‌های تربیتی-آموزشی خاورمیانه را در قالب اصول و مبانی برنامه‌های درسی، بازآرایی ویژه‌ای بخشید» (برمانا، ۲۰۲۲: ۵۴۱).

آشنایی رشدی طعیمه با دستاوردهای متخصصان آموزش زبان‌های خارجی - به‌ویژه انگلیسی - برای حوزه آموزش زبان عربی بسیار سودمند واقع شد. وی از تجارب جهانی بهره برد و تلاش کرد این یافته‌ها را جهت استفاده هم‌عصران و نسل‌های آینده، بومی‌سازی نماید. از این رو، بسیاری از آثار او را می‌توان در زمره «نخستین‌ها» به شمار آورد. طعیمه کاستی و ضعف بسیاری در شاخص‌های کیفیت تحلیل کتاب‌ها و مواد آموزشی و ارزیابی و نقد آن‌ها مشاهده کرد؛ به همین جهت در سال ۱۹۸۵، کتاب «دلیل العمل فی إعداد المواد التعليمية لبرامج تعليم العربیه» منتشر کرد. مهم‌ترین اهداف رشدی طعیمه از تألیف این کتاب، «تدوین راهنمای تولید محتوای آموزشی زبان عربی برای غیر عرب‌زبان‌ها؛ ارائه راهنمای تحلیل محتوای کتاب‌های درسی و نیز ارزیابی آن‌ها. طعیمه یادآور شده است که کتاب پیش‌گفته، بیش از آنکه پژوهش دانشگاهی باشد، راهنما و نقشه راه است (طعیمه، ۱۹۸۲: ۷ و ۸). برخی دیگر از آثار ایشان عبارت‌اند از: الأسس المعجمية والثقافية لتعليم اللغة العربیه، أداة تحليل كتب تعليم العربیه للناطقين بغيرها، أداة تقويم كتب تعليم العربیه للناطقين بغيرها، أول كتاب فی إعداد معلم العربیه للناطقين بغيرها و ...

۲-۳- شاخص‌های ارزیابی کتاب از دیدگاه رشدی طعیمه

رشدی طعیمه شاخص‌های ارزیابی کتاب‌های آموزشی زبان عربی را در چهار مؤلفه اساسی با زیرشاخه‌های مرتبط با آن‌ها به شرح ذیل تقسیم‌بندی نموده است:

۱. مشخصات عمومی کتاب که اسم نویسنده یا نویسندگان، عنوان کتاب، شماره چاپ، محل و تاریخ نشر و بخش‌های کتاب را در برمی‌گیرد.
 ۲. ویژگی‌های مربوط به چاپ و نشر کتاب که شامل نه مؤلفه تعداد صفحات، ویژگی‌های چاپ، اعراب‌گذاری، اشتباهات چاپی، مقدمه یا پیش‌گفتار، فهرست، عنوان‌های داخلی، تعداد درس‌ها و تصاویر و جدول و نمودارها می‌شود.
 ۳. ویژگی‌های تعریف شده موضوعات درسی که دربردارنده شش شاخصه یعنی سطح زبانی، نوع برنامه‌ها، مقطع تحصیلی فراگیران، مدت پیشنهادی تدریس کتاب، راه‌ها و کانال‌های ارتباطی بین کتاب و فراگیران و پیش‌زمینه فکری و خاستگاه‌های کتاب می‌شود.
 ۴. ارکان اساسی تألیف کتاب که مواردی چون پژوهش‌های اساسی، موارد زبانی، فهرست واژه‌ها، متون برگزیده، اجرای آزمایشی و پژوهش‌های مقایسه‌ای را شامل می‌شود (ر.ک: طعیمه، ۱۰۹-۱۱۹).
- نکته قابل ذکر آن است که در این مقاله به بررسی دو مؤلفه اول پرداخته می‌شود؛ زیرا پرداختن به همه معیارهای رشدی طعیمه از گستره این مقاله خارج است و نیز به دلیل این‌که دو مؤلفه آخر بیشتر قابلیت اجرا بر کتاب‌های مکالمه و گفتگو دارد.

۳- تحلیل کتاب صرف کاربردی بر اساس معیارهای رشدی طعیمه

۳-۱- مشخصات کلی کتاب مورد پژوهش

کتاب صرف کاربردی زبان عربی از منابع آموزشی دانشگاه و حوزه است که با همت حسین کیانی و سید فضل‌الله میرقادری از سوی انتشارات دانشگاه شیراز در سال ۱۳۹۸ برای نخستین بار به چاپ رسیده است. مطالب این کتاب، پس از پیش‌گفتار و فهرست مطالب با عنوان گنج‌انیده‌ها، در ۳۸ درس و سه مبحث اساسی فعل، اسم و حرف آمده است و در پایان، فهرست منابع و مآخذ با عنوان کتاب‌نامه ارائه شده است. درس اول به موضوع علم صرف یعنی بررسی کلمه و انواع آن پرداخته است. پس از آن درس دوم تا یازدهم، مباحث مربوط به فعل مانند زمان فعل، مقایسه زمان فعل‌ها در فارسی و عربی، فعل صحیح، مجرد و مزید، فعل لازم و متعدی، معلوم و مجهول، متصرف و غیر متصرف، مؤکد و سرانجام فعل معتل را دربرمی‌گیرد.

بسامد بیشترین مطالب کتاب پیش گفته به مبحث اسم اختصاص دارد؛ به گونه‌ای که از درس ۱۲ تا ۳۷ به مواردی چون مصدر، جامد و مشتق، مذکر و مؤنث، مفرد و مثنی و جمع، جمع مؤنث سالم، جمع مکسر، معرفه و نکره، اسم موصول، صله موصول، اسم اشاره، علم، اسم منسوب، تصغیر، اسم مقصور و ممدود و منقوص، ادوات شرط، ادوات استفهام، کنایات، اسم فعل، اسماء اعداد، منصرف و غیر منصرف، متصرف و غیر متصرف، مبنی و معرب می‌پردازد. در بخش اسم، مبحث مشتق به اقتضای انواع آن که مطالب بیشتر را می‌طلبد، سه درس را به خود اختصاص داده است. آخرین مبحث آموزشی کتاب صرف کاربردی زبان عربی، در قالب یک درس به حروف اختصاص داده شده است که به مهم‌ترین حروف عامل و غیرعامل اشاره شده است. لازم به ذکر است که تمامی دروس کتاب صرف کاربردی به صورت جداگانه در چهار بخش نمونه‌ها (مثال‌هایی در مورد درس مربوطه)؛ بیان (توضیح قاعده جدید مرتبط با آن درس)؛ تطبیق (به‌نوعی حل تمرین در چارچوب قاعده فراگرفته شده در قسمت بیان و جهت تقویت تحلیل صرفی فراگیران) و سرانجام تمرین‌ها (جهت خودارزیابی فراگیر) ارائه شده است که در پایان تمرین‌های هر درس، متنی (بیشتر داستانی) در حدود یک یا دو صفحه آمده است و از فراگیر درخواست شده تا پس از خواندن و درک محتوا و مفهوم متن، قاعده و نکات صرفی مربوط به همان درس را مشخص نماید. این در حالی است که دیگر کتاب‌های صرف، بدین‌صورت تألیف نشده‌اند. به عبارت دیگر نویسندگان کتاب صرف کاربردی (حسین کیانی و سید فضل‌الله میرقادری) در خصوص آموزش صرف عربی، مانند شیوه معمول گذشته تنها متکی به ساختار و قواعد دستوری نبوده‌اند، بلکه بر اساس نظریه پیوند گرایی، آموزش صرف را در راستای «آموزش زبان عربی و به صورت شبکه‌ای از شبکه‌های مرتبط با هم دانسته‌اند» (عبیات، ۱۴۰۱: ۱۳۴). همچنین این شیوه (گنجاندن متن داستانی در پایان تمرین‌های هر درس)، «از ابتکارات ادبی فراگیران حمایت کرده و آن‌ها را به نوشتن قصه، نقد و... تشویق می‌کند» (توکلی محمدی و دیگران، ۱۴۰۰: ۱۸۲).

۳-۲- ویژگی‌های مربوط به چاپ و نشر کتاب

۳-۲-۱- تعداد صفحات

کتاب صرف کاربردی زبان عربی در قطع وزیری و در قالب ۳۴۱ صفحه منتشر شده است. به اعتقاد رشدی طعیمه هنگام سخن از تعداد صفحات کتاب‌های آموزشی زبان، بایستی متناسب بودن صفحات کتاب با مطالب مدنظر گرفته شود. به عبارت دیگر آیا این تعداد صفحات برای کتاب مورد پژوهش مناسب است یا نه؟ همچنین در خصوص تعداد صفحات بایستی متوسط بودن حجم کتاب، اهداف تألیف و ویژگی‌های مخاطبانی که کتاب به‌منظور آموزش آن‌ها نوشته می‌شود را مدنظر قرار داد. (ر.ک: طعیمه، ۱۹۸۵: ۱۱۲). از آنجاکه کتاب مورد پژوهش (صرف کاربردی)، فراگیر محور است و نیز کلیه مباحث اصلی و آموزشی صرف به شکل جامع و کاربردی و در قالب متن بیان شده است و نویسندگان این کتاب، سال‌ها به تدریس این کتاب در دانشگاه اقدام نموده و پیش از تألیف کتاب مذکور، تألیفاتی در این زمینه نیز داشته‌اند؛ یعنی با نیازسنجی و اهداف دقیقی به تألیف کتاب صرف کاربردی پرداخته‌اند؛ بدین ترتیب تعداد صفحات مذکور با مطالب آن تناسب و تطابق دارد.

۳-۲-۲- ویژگی‌های چاپ

اندازه و قطع کتاب، شکل، رنگ و نوع جلد و نحوه حروف‌چینی کتاب از شاخصه‌های مورد ارزیابی در این بخش است. وجود تصاویر، رنگارنگ، تناسب و جذاب بودن رنگ‌ها، متوسط (۲۴×۱۸) و مرغوب بودن مقوای جلد از معیارهای طعیمه در خصوص جلد کتاب است. (ر.ک: طعیمه، ۱۹۸۵: ۱۱۲). در این راستا کتاب مورد بحث از نوع قطع متوسط و با اندازه ۲۴×۱۷ است که این قطع غالباً مناسب کتب آموزشی دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی است.

نوع کاغذ از جنس نسبتاً مرغوب و رنگ سفید و حروف چینی ماشینی و بر اساس اصول صحیح تألیف انجام گرفته است. اولین تعامل مخاطب با کتاب از طریق جلد آن صورت می‌گیرد؛ بنابراین بایستی به گونه‌ای طراحی شود که در جذب مخاطب، مؤثر و درعین حال دربردارنده اطلاعاتی از محتوای کتاب باشد. در مورد جلد کتاب صرف کاربردی زبان عربی رنگ غالب به کار گرفته شده، آبی آسمانی است که به عنوان پس زمینه و نیمی از جلد (پشت‌ورو) را به خود اختصاص داده است. این رنگ آرامش خاصی را به مخاطب انتقال می‌دهد. دیگر رنگ‌های جلد نیز به نوعی تداعی کننده آرامش هستند؛ زیرا پایه رنگ فیروزه‌ای و یاسی، رنگ آبی است. از سوی دیگر نارنجی، کرم و آبی فیروزه‌ای و اندکی بنفش کمرنگ (یاسی) بازتاب‌دهنده انرژی تعالی بخش زرد هستند. رنگ نارنجی نمود تغییر و حرکت است و چه بسا به نوآور بودن کتاب و تغییر در روند ارائه مطالب در مقایسه با دیگر کتاب‌های تألیف شده آموزش صرف عربی باشد. رنگ فیروزه‌ای که به رشد معنوی انسان کمک می‌کند و از دیرباز در نمای گنبد مساجد کاربرد داشته است (ر.ک: بلخاری قهی، ۱۴۰۱: ۹ و ۱۰)، بیشترین رنگ خطوط و اشکال هندسی کتاب صرف کاربردی را تشکیل می‌دهد. کاربست این رنگ در طرح جلد این کتاب، نشان از پیوند این کتاب با معانی مذهبی و اخلاقی دارد. آیات و احادیث به کار گرفته شده در محتوای کتاب بر این ادعا صحنه می‌گذارد. به نظر می‌رسد ترکیب همه رنگ‌های ذکر شده، القا کننده حس هیجان و سرزندگی به مخاطب است؛ گویا دمیدن روحی تازه در کالبد کتاب‌های آموزش صرف را نوید می‌دهد. همچنین رنگ‌های روی جلد کتاب صرف کاربردی، مکمل یکدیگر هستند و این نکته را به اذهان متبادر می‌سازد که این کتاب تکمیل کننده کتاب‌های صرفی دیگر است. سرانجام طرح روی جلد به شکل و تصویر می‌انجامد. در طراحی جلد کتاب صرف کاربردی از اشکال هندسی متفاوتی به صورت گسسته استفاده شده که در نهایت به شکلی پیوسته و با مفهوم خاص منجر می‌شود؛ گویا بیانگر پایه‌ای بودن دانش صرف است که به بررسی اجزای کلمه می‌پردازد و سپس با فراگرفتن آن می‌توان به علم نحو و دیگر علوم عرصه زبان و ادبیات عربی راه یافت. نکته قابل توجه دیگر آن است که تمام اشکال هندسی روی جلد این کتاب، بر مبنای اعداد زوج ۴، ۶ یا ۸ ترسیم شده است که از یک سو می‌تواند نماد کار گروهی و تشکیل گروه‌های مباحثه جهت آموزش بهتر قواعد صرف و رفع اشکال باشد و از دیگر سو اعداد مذکور نشانگر اندیشه اسلامی است (ر.ک: قراگوزلو و حاتم، ۱۳۹۳: ۴۶ و ۴۷). همچنین در مرکز هر یک از ستاره‌های فیروزه‌ای رنگ، شمسه آبی رنگ قرار گرفته که نمود رهیافت دینی و ملی است و این مشخصه با به کارگیری متون حاوی آیات قرآنی و نکات اخلاقی کتاب مورد نظر همسو و هماهنگ است. در چهار ضلع مربع، ستاره شمسه‌دار مشاهده می‌شود و این امر از وجود رابطه بین مربع و دایره حکایت دارد؛ زیرا «شکل ستاره هشت‌پر از چرخش دو مربع در هم پدید می‌آید» (بلخاری، ۱۳۸۴: ۵۵۸) و چه بسا به انسجام مطالب کتاب اشاره دارد و یا این نکته را یادآور می‌شود که با فراگرفتن علم صرف، پیوند زبان عربی با قرآن و درک بهتر معانی آن بیش از پیش آشکار می‌شود.

۳-۲-۳- وضعیت حرکت‌گذاری حروف یا اعراب کلمات

آموزش و به دنبال آن یادگیری زبان عربی مستلزم حرکت‌گذاری حروف و اعراب کلمات است. ضرورت این امر در مورد فراگیران عمومی و دانشجویان مقطع کارشناسی بیشتر احساس می‌شود. «حرکت‌گذاری کلمات عربی در کتاب‌های آموزش عربی در مراحل متوسطه و پیشرفته ضروری نیست؛ اما در مراحل ابتدایی آموزش، این امر بایستی مراعات شود؛ گاهی نیز عدم حرکت‌گذاری کلمات، سبب تلاش و پویایی فراگیر و در نتیجه پیشرفت وی می‌شود» (طعیمه، ۱۹۸۵: ۱۱۳). نویسندگان کتاب صرف کاربردی نیز به حرکت‌گذاری بیشتر حروف یا اعراب کلمات اقدام نموده‌اند. دلیل این امر سهولت و سرعت فراگیران جهت قرائت متون و نطق صحیح آنان و نیز فراگیری بهتر قواعد زبان عربی است.

همچنین مانع از اشتباهات رایج آنان در کاربردهای زبانی شده و نیز سبب درک بهتر آنان نسبت به ترجمه متون می‌شود. گاهی نیز حروف و کلماتی بدون اعراب‌گذاری به چشم می‌خورد که از جمله شگردهای مفیدی است که نویسندگان کتاب مذکور با درایت کافی به کار بسته‌اند تا فراگیر جهت قرائت صحیح کلمه و به کار گرفتن قاعده آموزش دیده به تلاش و تکاپو پردازد؛ همچنان‌که «گاهی کثرت حرکات موجود در متن سبب سردرگمی خوانندگان غیر مسلط می‌شود و خواندن را دشوار می‌سازد» (نعمتی قزوینی و رخسندنی، ۱۳۹۱: ۱۳۲). به عنوان نمونه: بیتنا فی الجبل (کیانی و میرقادری، ۱۳۹۸: ۱۸۶)؛ فی الجامعات الإیرانیة نواجهُ الأساتذةَ باحترامات فائقة (۱۷۳)؛ يعملُ الکُتّاب والشُعراء والشويعرات (۱۷۳)؛ الفیل فی الصحراء (۱۹۷)؛ لجنةُ حقوق الإنسان (۲۴۸)؛ إنَّ الهوی شریک العَمی (۲۵۸) تعلّم یا فتی والعودُ رطبٌ وجسمک لَینٌ والطبعُ قابل (۲۵۹)؛ خذ بید خدیجة (۳۰۲) و... .

۳-۲-۴- اشتباهات چاپی

هرچه متون درسی آموزشی از خطا و اشتباه پیراسته‌تر باشد، سبب اعتماد مخاطب به ماده آموزشی و محتوای آن و در نتیجه بهره‌وری کیفیت آموزشی می‌شود. «اشتباه‌های چاپی موضوعی است که بیشتر کتاب‌ها از آن پیراسته نیستند و مؤلف بایستی با چندین مرتبه مرور، اشتباهات را تصحیح نماید. البته در ارزیابی محتوای کتب آموزشی، از برخی خطاهایی که خواننده می‌تواند تصحیح نماید، می‌توان چشم‌پوشی کرد؛ اما از خطاهای صرفی، نحوی و املائی که سبب فهم نادرست مهارت زبانی و درک اشتباه اطلاعات می‌شود و نیز اشتباهاتی که سبب تحریف مفهوم دینی و بد جلوه دادن فرهنگ اسلامی شود، نمی‌توان چشم‌پوشی کرد» (طعیمه، ۱۹۸۵: ۱۱۴). از آنجاکه کتاب صرف کاربردی، با هدف فهم مباحث اولیه و مهم صرف نوشته شده و آیات و احادیث بسیاری نیز در متن کتاب وجود دارد؛ نویسندگان کتاب صرف کاربردی زبان عربی، دقت لازم را در نگارش و ارائه مطالب آموزشی به‌ویژه رعایت نوشتار دقیق و درست آیات و احادیث، این کتاب به کار برده‌اند؛ اما در برخی موارد صرفی، نحوی، پاره‌ای از اشتباهات به چشم می‌خورد که جهت افزودن بر غنای این ماده آموزشی - دانشگاهی، ضرورت بازنگری بیش از پیش آشکار می‌شود. این اشتباهات در سه زمینه اشتباهات علمی، چاپی - حروف‌نگاری و علائم نگارشی قابل بررسی است.

۳-۲-۴-۱- اشتباهات علمی

اشتباهات علمی آن دسته از اشتباهاتی که مربوط به بیان قاعده صرفی یا کاستی، ابهام و نارسایی در توضیح یا تعریف آنهاست؛ مانند موارد زیر:

- در صفحه ۵، درس دوم، سطر آخر، نویسندگان یکی از نشانه‌های فعل را جوازم معرفی کرده‌اند و ادوات شرط را زیرگروه جوازم دانسته‌اند. این در حالی است که برخی از ادوات شرط مانند «إذا» جازمه نیستند. بهتر بود این عبارت به صورت «برخی از ادوات شرط» نوشته می‌شد و یا در پاورقی به این نکته اشاره می‌شد تا فراگیر به اشتباه نیفتد.

- درس دوم در صفحه ۷ آمده است: «اگر فاعل فعل ماضی، ضمیر جمع باشد، مبنی بر ضم می‌شود. این قاعده به صورت مبهم بیان شده است؛ و زمینه اشتباه دانشجو را فراهم می‌آورد. پیشنهاد می‌شود که در ادامه مطلب قبلی نویسندگان، بدین صورت بیان شود: اگر فاعل «و» باشد، فعل ماضی مبنی بر ضم می‌شود.

- درس چهارم، صفحه ۲۷، سالم، مهموز و مضاعف را از تقسیمات فعل صحیح دانسته‌اند. این مطلب ممکن است این گونه برداشت شود که مهموز و مضاعف فقط به فعل صحیح اختصاص دارد. در صورتی که مهموز و مضاعف شامل فعل معتل نیز می‌شود؛ مانند رأی، ودّ و... .

-در مثال شماره ۲ صفحه ۴۶، آیه قرآنی «...اِخْتَصِمُوا فِي رُبِّهِمْ...» فعل جمله به صورت مضارع و این گونه ترجمه شده: «در مورد پروردگارشان با هم ستیز می‌کنند». حال آن‌که فعل جمله ماضی است و باید به صورت ماضی یعنی «ستیز کردند» ترجمه شود.

-صفحه ۷۷، در قسمت (ب) نمونه‌ها، فعل مؤکد متناسب با اَنْتَمَا، «تَذْهَبَانَّ» ذکر شده است. این در حالی است که فعل درست مطابق با این ضمیر «تَذْهَبَانَّ» است.

-نمونه (پ) صفحه ۸۷، در توضیح «الَّذِينَ يُوْفُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَلَا يَنْقُضُونَ الْمِيثَاقَ» (۲۰/۱۳)، فعل‌های مشخص شده، فعل ناقص به شمار آورده شده است. در صورتی که هیچ کدام ناقص نیستند. یوفون: فعل لفیف و ینقضون: فعل صحیح و سالم است.

- در نمونه‌های همین صفحه، اعلال فعل‌های بَکَتْ، یوفون، ینقضون، لم یهد، یمشون و اتل، اعلال به اسکان ذکر شده است؛ درحالی که در فعل‌های ذکر شده (به استثنای ینقضون که فعل صحیح و سالم است)، اعلال به حذف وجود دارد.

-تطبیق صفحه ۱۳۰، در تحلیل صرفی «مِلْحَ أَجَاجٍ» واژه «مِلْح» اسم جامد در نظر گرفته شده است؛ در صورتی که اسم مشتق و صفت مشبیه است.

- صفحه ۱۳۳ سطر آخر، نویسندگان یکی از شرایط ساخت افعال التفضیل را ثلاثی مجرد ذکر کرده‌اند. در ادامه نوشته شده که «از «أَکْرَم» اسم تفضیل ساخته نمی‌شود؛ زیرا ثلاثی مجرد است». این مطلب زمینه آشفستگی ذهنی فراگیر را فراهم می‌سازد؛ زیرا افعال التفضیل از ثلاثی مزید نیز ساخته می‌شود؛ اما روش ساخت آن با ثلاثی مجرد متفاوت است. همچنان که نویسندگان در صفحه ۱۳۴ بدان اشاره کرده‌اند.

-صفحه ۱۴۶ تعریف الف مقصور و ممدود عیناً شبیه به هم نوشته شده است: «الفی زاید بر سه حرف اصلی که به آخر اسم‌های معرب اضافه می‌شود؛ خواه اسم جامد باشد یا مشتق...». با توجه به تفاوت الف مقصور و ممدود، بهتر است در تعریف «الف ممدود» نوشته شود: الف و همزه‌ای است زائد بر سه حرف اصلی...؛ تا دانشجو تفاوت آن‌ها را دریابد.

-در صفحه ۱۴۷ در تعریف اسم مؤنث مجازی آمده است: «اسمی است که توانایی زادوولد نداشته باشد؛ خواه علامت تأنیث داشته باشد مانند ورقه و یا علامت تأنیث نداشته باشد مانند دار و شمس». این تعریف جامع نیست؛ به ویژه قسمت دوم عبارت (علامت تأنیث نداشته باشد) که شامل اسم مذکر هم می‌شود. بهتر است به جای آن نوشته شود: اسمی است که حقیقتاً مؤنث نیست، اما قواعد و احکام مؤنث برای آن استفاده می‌شود.

-در تطبیق «الف» صفحه ۱۵۰، کلمه «السَّيْئَةُ» مشتق و صفت مشبیه است که به اشتباه جامد نوشته شده است.

-در صفحه ۱۵۱، در عبارت «...أُذُنُ الْيَمْنَى وَالْيَسْرَى»، دو واژه «یمنی و یسری»، اسم تفضیل در نظر گرفته شده‌اند. گرچه از نظر ساختار اسم تفضیل هستند، اما معنای تفضیلی ندارند. بهتر است در پاورقی کتاب به این نکته اشاره شود.

-نکته مشابه آنرا در صفحه ۱۶۳ و ۱۶۴ و تطبیق «الف» مشاهده می‌کنیم که «جامعة» به عنوان اسم فاعل ذکر شده؛ در صورتی که اسم مکان است.

-تطبیق «ب» صفحه ۱۶۴، واژه «خیر» اسم تفضیل است نه صفت مشبیه.

-صفحه ۲۱۵ تطبیق «ب»، قسمت الف، جمله «جاءت الطالبة التي نجحت»، عائذ صله، ضمیر مستتر «هی» است نه «هو».

-صفحه ۲۳۲ تطبیق «الف»، تحلیل صرفی «نَبَأٌ» این گونه نوشته شده: اسم، معرفه، اسم موصول، جمع و...؛ اما این واژه، اسم موصول و جمع نیست.

قسمت «پ» از تطبیق «ب» صفحه ۲۳۳، عبارت «نبیل طالب مجتهد»، نبیل به عنوان مشتق و صفت مشبیه در نظر گرفته شده است. مشابه این مورد در صفحه ۲۵۱ برای اسم خاص «سعید و حمید» و صفحه ۲۵۲ برای «ناصر، حمید و خالد» و اسم علم «محمد» در صفحه ۲۷۷ آمده است. بدین ترتیب ذکر این نکته ضروری است که اسامی علم، معنای وصفی خود را از دست می دهند و جامد به شمار می آیند؛ همان گونه که نویسندگان نیز در صفحه ۱۱۴ در توضیح اسم های جامد، این نکته را یادآور شدند.

صفحه ۲۵۱ قسمت تطبیق، «شجیره» مفرد مؤنث (مجازی) است نه مذکر.

صفحه ۲۷۰ در بخش اسم های استفهام، در توضیح «أین» نوشته شده: سؤال از زمان؛ بایستی به سؤال از مکان تغییر یابد.

صفحه ۲۸۴، واژه «هاک» اسم فعل است نه اسم فاعل.

صفحه ۲۹۱، ذیل توضیح عدد مفرد ۳ تا ۱۰، چنین ذکر شده: «برای معدود جمع مکسر، مفرد آن مورد نظر است: ثلاثه سجلات؛ زیرا سجلات مذکر و مفرد آن سجل است». نکته اساسی قابل ذکر در مورد این اعداد این است که به طور کلی برای معدود جمع (نه فقط جمع مکسر)، مفرد آن مورد نظر است. سجلات نیز جمع مؤنث است نه مذکر.

صفحه ۱۱۷، تطبیق «الف»، تحلیل صرفی «یرید» بدین شکل آمده است: اسم، معرب، معرفه، علم، مفرد، مذکر ... که بایستی به فعل مضارع، معرب، مفرد، مذکر، غایب، ثلاثی مزید تصحیح شود.

۳-۲-۴- اشتباهات چاپی و حروف نگاری

با خوانش عمیق کتاب صرف کاربردی زبان عربی، این اشتباهات به سه دسته نوشتاری، جا افتادگی واژه یا عبارت و عدم تناسب متن با شاهد مثال تقسیم می شوند که به طور جداگانه به هر کدام از آن ها پرداخته می شود.

۱. اشتباهات نوشتاری

منظور از اشتباهات نوشتاری، مواردی است که در آن واژه یا عبارت از لحاظ املائی، اشتباه نوشته شده و یا حرکت حرف یا اعراب کلمه اشتباه گزارش شده است. ابتدا به اشتباهات املائی اشاره می کنیم.

صفحه ۱۰، شماره ۴ در توضیح مربوط به زمان آینده، نون تأکید ثقلیه نوشته شده که بایستی به «ثقلیه» تصحیح شود.

صفحه ۱۷۱ در قسمت «الف»، تطبیق الف، واژه جمع مؤنث «سلام» اشتباه بیان شده؛ شکل صحیح آن «سالم» است.

تطبیق «ب»، صفحه ۲۵۸ سطر سوم به جای «شحه»، به اشتباه «شمحه» نوشته شده است.

با توجه به این که شکل نوشتاری (رسم الخط) برخی از حروف عربی مانند «ی و ی» با فارسی متفاوت است و هرگونه کاستی در این زمینه، سبب اشتباه در قرائت و ضعف مهارت خوانش فراگیر می شود؛ بنابراین رعایت رسم الخط عربی ضروری است. در این خصوص در صفحه ۱۶۶، قسمت «ت» و شماره ۵، «فی القرية» بایستی به صورت «فی القرية» نوشته شود. همچنین صفحه ۳۲۲ فعل «یمشی» به صورت «یمشی» نوشته شود.

برخی دیگر از اشتباهات، صفحه ۹۱ به جای «رأیت» در قسمت تطبیق، به اشتباه «شمّت» نوشته شده و نیز در صفحه ۳۱۱، در تطبیق «ب»، سطر آخر به جای کلمه «مهزوم»، واژه «مظلوم» مورد تحلیل صرفی قرار گرفته است که بایستی تصحیح شود.

اشتباهات اعرابی:

این نوع از اشتباهات مربوط به حرکت حرف یا اعراب آخر کلمه است که ابتدا به برخی از اشتباهات حرکت حرف و سپس اعراب آخر کلمات اشاره می‌شود.

- صفحه ۴، انتهای پاراگراف اول، حرکت حرف «ق»، کسره باید باشد؛ بنابراین «قراءة» صحیح است. همان‌گونه که در پاراگراف بعد شکل صحیح آن نوشته شده است.

- صفحه ۴۰، سطر اول از متن «مناجاة القمر» کلمه «تُشْرِفُ» آمده که صحیح آن «تَشْرِفُ» است.

- سطر آخر صفحه ۷۲، به جای «لِیْکْفِرُ»، بایستی «لِیْکُفِّرُ» نوشته شود.

- صفحه ۷۵، پاراگراف دوم متن «الشجرة والبیئة»، در عبارت «أَنْ تُسَلِّطَ الْأَضْوَاءَ...» واژه تُسَلِّطَ درست است؛ زیرا فعل مضارع مجهول است.

- صفحه ۱۰۵ پاراگراف دوم، واژه «إِخْذُهُ» اشتباه است؛ زیرا مصدر مره است و بایستی بر وزن «فَعْلَةٌ» بیاید. همچنین کلمه مره بدون تشدید نوشته شده که با توجه به وزن آن، لازم است مشدد نگارش شود.

- صفحه ۱۱۰ سطر چهارم از متن «مدرستی الأولى»، در عبارت «أُمِّی التی کانت أُمْنِیةً لَدِیْهَا...» حرکت همزه «أُمْنِیة» فتحه نوشته شده؛ اما صحیح آن «أُمْنِیة» (همزه مضموم) است.

- صفحه ۱۶۷ پاراگراف آخر، در عبارت «أَبَانُ الثَّوْرِ مِنَ الْعِیُوبِ وَالْمَسَاوِیِّ، لِأَنَّ مِنْ لَا یَحِبُّ فِی الظُّلْمَةِ...»، کسره در واژه «المساوی» زیر همزه قرار می‌گیرد؛ همچنین «الظُّلْمَةُ» صحیح است.

- صفحه ۲۱۷، پاراگراف دوم، سطر دوم از متن «التلفزيون والناشئة»، حرکت «صاد» در کلمه «خاصة» اشتباه است و صحیح آن «خاصه» است.

- صفحه ۲۴۷، تمرین «الف»، شماره ۴، «المتقى ناجح»؛ اسم منقوص در حالت رفع اعرابش تقدیری است؛ بنابراین «المتقى» صحیح است.

- صفحه ۲۴۸، سطر اول از متن «لجنة حقوق الإنسان»، همزه واژه «الإنسان» به «الإنسان» تغییر یابد.

- صفحه ۲۹۱، در قسمت مثال حکم عدد مرکب آمده است: «إحدى عشرة طالبة»؛ اعراب طالبة اشتباه است؛ زیرا معدود عدد ۱۱ مفرد و منصوب است و بایستی به «طالبة» تبدیل شود.

۲. جافتادگی واژه یا عبارت

- صفحه ۲، سطر اول، در توضیح عبارت «أدب النفس خیر من أدب الدرس» این‌گونه بیان شده: کلمه «أدب» اسم است و کلمه «من» حرف است. این توضیح نویسندگان کامل نیست و سبب سردرگمی فراگیران می‌شود؛ زیرا واژه‌های «النفس»، «خیر» و «الدرس» نیز اسم به شمار می‌آیند.

- صفحه ۶ و ۲۷ در قسمت مربوط به تقسیم‌بندی‌های فعل به اعتبار نوع حروف؛ واژه «اصلی» پس از حروف بایستی اضافه شود.

- صفحه ۱۲ در توضیح ساخت فعل امر، پس از ذکر حذف ضمه و نون رفع، عبارت «به جز جمع مؤنث» از قلم افتاده است. (همچنین در همین متن به جای «و» بهتر است «یا» نوشته شود؛ یعنی بدین صورت: (حذف ضمه یا نون رفع).

-در همین صفحه، شماره ۳، عبارت «حرکت همزه در ثلاثی مجرد، پیوسته مکسور است؛ مگر در صورتی که عین الفعل مضارع مضموم باشد»؛ در انتهای این عبارت، جمله «که در این صورت مضموم می شود» بیان نشده است.

-صفحه ۵۰، در تطبیق «ب»، در تحلیل صرفی «التحی» واژه «ثلاثی مزید» از قلم افتاده است.

-صفحه ۷۱، در قسمت بیان، مورد «الف»، دو واژه ماضی و مضارع نوشته شده است؛ اما مثال های ذکر شده همه ماضی هستند و شاهد مثال برای مضارع نیامده است.

-صفحه ۷۸ در جدول، با توجه به این که نون تأکید به مضارعی که بر زمان حال دلالت دارد، متصل نمی شود؛ بنابراین بهتر است فعل های ذکر شده در جدول، با حروفی بیاید که معنای فعل مضارع را به آینده اختصاص می دهد؛ مانند ادات استفهام، حرف نهی، تمنی، قسم و... .

-صفحه ۸۵، سطر آخر جمله «هر گاه مضارع فعل اجوف، بر وزن یَفْعَلُ یا یَفْعَلُ باشد، از صیغه پنج به بعد، حرکت فاء الفعل مضموم می شود»؛ بهتر است برای جلوگیری از اشتباه فراگیر، بدین شکل اصلاح شود: «حرکت فاء الفعل در ماضی آن، مضموم می شود».

-صفحه ۸۶ قسمت مضارع معلوم، در قسمت توضیحات و مثال صیغه ۶ و ۱۲، تنها برای صیغه ۶ مثال آورده شده و مثال صیغه ۱۲ از قلم افتاده است.

-صفحه ۱۰۸ در تطبیق ب، واژه «جاهلیه» به عنوان مثال مصدر جعلی از قلم افتاده است.

-صفحه ۲۳۸، شماره ۲، قسمت الف، متن «اگر «ی» بعد از یک حرف باشد، واجب است یاء دوم به «واو» کسره دار تبدیل شود». توضیح ذکر شده کافی نیست؛ بنابراین در ادامه بایستی این عبارت اضافه شود: «و «ی» اول به اصل خود برمی گردد».

-همچنین در صفحه ذکر شده، قسمت «ب»، عبارت «اگر «ی» بعد از دو حرف باشد، یاء اول حذف و یاء دوم به «واو» کسره دار تبدیل می شود»، ناقص است؛ بنابراین در انتهای آن «و حرف دوم فتحه می گیرد» اضافه شود.

-صفحه ۲۷۰، در توضیح حرف استفهام این گونه نوشته شده «در جواب «أ» لازم است یکی از آنچه سؤال شده است، آورده شود»؛ در این عبارت واژه «گاهی» یا «غالباً» از قلم افتاده است.

-صفحه ۳۳۲ در تعریف حرف عامل آمده است: «حرفی است که سبب تغییر واژه پس از خود می گردد» و حرف غیرعامل «حرفی است که واژه پس از خود را تغییر نمی دهد»؛ هر دو تعریف مبهم و زمینه اشتباه مخاطب را فراهم می سازد. زیرا واژه «اعراب» ذکر نشده است. بنابراین در متن اصلی کتاب، لازم است قبل از «واژه»، کلمه «اعراب» اضافه شود.

۳. مطابق نبودن متن با شاهد مثال

-در صفحه سوم پیش گفتار، در بخش نمونه ها، درحالی که سخن از نمونه های مطرح شده در هر درس است و عنوان نیز به نام «نمونه ها» آورده شده است؛ اما در دو مورد توضیحات آن، نویسندگان هدف خویش را فراموش کرده و دو مطلب کلی (غیر از توضیح نمونه ها) آورده اند. (یعنی عبارت دوم و سوم نمونه ها). بدین صورت که نویسندگان کتاب آورده اند:

«با در نظر داشتن هدف بررسی کلمه و واژه شناسی در دانش صرف، تأکید بر تنوع و تعادل در حجم مطالب، در تمام بخش های چهارگانه، عدد ۵ در نظر گرفته شده است که از یک سو اهداف درس را دربر گیرد و از سوی دیگر متنوع بوده و ملال آور نباشد.

-در چیش درس ها، سعی بر آن بوده است که از شیوه کتاب های درسی پیشین مانند مبادی العربیه استفاده شود.» (کیانی و میرقادری، ۱۳۹۸: ط).

همچنین در همین قسمت، نویسندگان بیان کرده‌اند که «در تمام بخش‌های چهارگانه، عدد ۵ در نظر گرفته شده است؛ اما عدم تطابق این عبارت را در برخی از صفحات کتاب (نمونه‌ها، بیان، تطبیق و تمرین) شاهد هستیم؛ از آن جمله: تعداد تمرین‌های صفحات ۳، ۳۱۳، ۳۱۸ و ۳۳۶؛ قسمت بیان: صفحات ۵، ۶، ۲۷، ۲۸، ۴۸، ۶۴، ۸۴، ۱۱۳ و قسمت تطبیق صفحه ۳۸، برای هر یک از موارد ذکر شده، عدد ۵ در نظر گرفته نشده است؛ یعنی یا موارد مربوطه کمتر از این عدد ذکر شده و یا از آن فراتر رفته است.

صفحه ۲۱ قسمت «ب» از نمونه‌های «ب»، در جمله «هذه هي الطريق المؤدية إلى الساحل» اسم فاعل به‌عنوان صفت است نه به‌عنوان خبر در جمله اسمیه. این در حالی است که نویسندگان مثال مذکور را در توضیح اینکه «اگر اسم فاعل خبر جمله اسمیه باشد، معادل زمانی مضارع اخباری است» آورده‌اند. بر این اساس لازم است بدین شکل بیان شود: «هذه هي طريق مؤدية إلى الساحل» و یا بهتر بود این چنین نوشته شود: هذا الطريق مؤدى إلى الساحل».

صفحه ۴۵، در توضیح باب تفعّل، افتعال و انفعال، مثال «عَلِمْتُ الطَّالِبُ النَّحْوَ فَتَعَلَّمَهُ» با سطر آخر نوشته نویسندگان که عنوان نمودند «این سه باب، فعل متعدی را لازم می‌کند»، همخوانی ندارد و بایستی بدین شکل اصلاح شود: عَلِمْتُ الطَّالِبُ فَتَعَلَّمَ. صفحه ۸۴، نویسندگان در عبارت بالای جدول، ذکر کرده‌اند «به فعل‌های معتل در شماره ۲، ۳، ۴ و ۵ دقت کنید؛ اما این شماره‌ها در هیچ‌کدام از مثال‌ها نیامده است.

صفحه ۱۰۳ قسمت «ج» نمونه‌ها، «علاقة» به‌عنوان شاهد مثال مصدر صناعی (جعلی) مشخص شده است؛ در صورتی که «انسانیه» مصدر جعلی است.

صفحه ۱۵۸ مطلب ذکر شده در مورد اعراب مثنی به علم نحو اختصاص دارد و با مباحث صرفی آنچنان تطابق ندارد.

۳-۲-۴-علائم ویرایشی، نگارشی

گرچه نویسندگان کتاب صرف کاربردی زبان عربی، دقت و رعایت لازم را در استفاده از علائم ویرایشی داشته‌اند و این امر از ویژگی‌های مثبت کتاب به شمار می‌آید؛ اما پاره‌ای از موارد نیز به اصلاح و ویرایش نیاز دارد که در این زمینه این علائم در چهار بخش نقطه، ویرگول، نقطه‌ویرگول و کمانک بررسی می‌شود.

۱. نقطه

صفحه ۸۷ در قسمت فعل ناقص، در انتهای عبارت «در صرف فعل ماضی، مضارع و امر آن اعلال صورت می‌گیرد» لازم است نقطه قرار گیرد.

صفحه ۱۳۶ در قسمت «پ» و صفحه ۱۶۲ قسمت «الف» نمونه‌ها، پس از پایان جمله، هیچ علامت ویرایشی نیامده است؛ بنابراین آوردن نقطه ضروری است.

۲. ویرگول

در پنجمین صفحه از پیش‌گفتار، عبارت «در هر درس سعی شده آخرین تمرین یک متن جذاب و ارزنده و زنده و پویا و پرکاربرد باشد». سبک جمله پیش‌گفته از لحاظ عطف چندین واژه به زبان عربی نزدیک شده است؛ غالباً در زبان فارسی بین چند کلمه که با یکدیگر در ارتباط هستند، ویرگول قرار می‌گیرد و آخرین کلمه با «و» با کلمات قبلی پیوند می‌یابد (نجفی، بی‌تا: ۲۵). از این رو بین کلمات جذاب، ارزنده، زنده، پویا «ویرگول» قرار می‌گیرد.

- بین جمله پایه و پیرو، قرار گرفتن ویرگول ضروری است؛ اما در برخی از صفحات مانند ۱۱۹، ۱۶۱، ۲۱۶، ۲۴۲ و ۲۸۹ این اصل رعایت نشده است.

- برخی دیگر از موارد عدم رعایت این نشانه ویرایشی، عبارت‌اند از صفحه ۱۵۷ زیر عنوان نمونه‌ها، (عبارت مفرد مثنی) بین این دو واژه، ویرگول قرار می‌گیرد. صفحه ۳۳۲ شماره ۴، عبارت «حروف مشبیه بالفعل که بر سر جمله اسمیه می‌آیند مبتدا را منصوب و خبر را مرفوع نگه می‌دارند» که پس از فعل «می‌آیند»، ویرگول لازم است.

۳. نقطه ویرگول

- در صفحه اول پیش‌گفتار پاراگراف دوم سطر دوم، قبل از «زیرا» و در ششمین صفحه از همین بخش، سطر آخر شماره چهار، قبل از «چرا که»، قرار دادن نقطه ویرگول لازم است.

- غالباً قبل از کلمات «ولی» و «اما» که جمله قبل تمام شده است و مطلب ادامه دارد، نقطه ویرگول قرار می‌گیرد؛ اما نویسندگان در برخی از صفحات از این مهم غافل شده‌اند؛ مانند چهارمین و پنجمین صفحه پیش‌گفتار، صفحات ۶، ۱۸۰، ۱۸۱، ۱۸۸، ۲۳۱، ۲۶۱ و ...

۴. کمانک

آنچه در این قسمت ذکر آن ضروری به نظر می‌رسد آن است که ثلاثی مجرد و مزید مربوط به تقسیم‌بندی فعل است؛ اما در مبحث اسم و در بیشتر قسمت‌های تطبیق، عبارت ثلاثی مجرد در خصوص اسم لحاظ شده است. (صفحات ۱۰۸، ۱۱۹، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۶۳، ۱۶۴، ۲۴۴ و ...). گرچه قصد نویسندگان کتاب صرف کاربردی از آوردن ثلاثی مجرد در تحلیل صرفی برخی از اسم‌ها این بوده که آن اسم، مصدر از نوع ثلاثی مجرد است؛ اما به دلیل این که ثلاثی مجرد به عنوان مقوله‌ای جدا و مانند دیگر گزاره‌های تحلیل شده بین دو ویرگول مجزا قرار گرفته است؛ بر این اساس پیشنهاد می‌شود که این مؤلفه در تحلیل اسم، بلافاصله پس از لفظ جامد و بین دو کمانک قرار گیرد تا زمینه اشتباه فراگیران را به دنبال نداشته باشد.

۳-۲-۵- مقدمه کتاب

مقدمه ترسیم کننده چشم‌انداز کتاب است و معلومات پیش‌نیاز را در اختیار خوانندگان قرار می‌دهد. مهم‌ترین ویژگی‌های مقدمه روشمند از نظر رشدی طعیمه آن است که «هدف و علت نگارش کتاب را بیان کند، خواننده را به محتوای آن سوق دهد و روش تدریس به کار گرفته شده نیز در مقدمه ذکر شود» (طعیمه، ۱۹۸۵: ۱۱۴). نویسندگان کتاب صرف کاربردی زبان عربی عالمانه و با دقت فراوان در مقدمه این کتاب که تحت عنوان پیش‌گفتار آورده‌اند، هدف و ضرورت تألیف این کتاب را پیش‌نیاز بودن دانش صرف در همه عرصه‌های زبان و ادبیات عربی، به دست نیامدن موفقیت‌های چشمگیر در امر آموزش کتاب‌های صرف دانشگاهی تاکنون و نیاز به تألیف کتاب متن محور در راستای تغییر رویکرد آموزش زبان عربی کتاب‌های مقطع متوسطه آموزش و پرورش، معرفی کرده‌اند. لنان ویژگی همه درس‌های کتاب از جمله نمونه‌ها، بیان، تطبیق و تمرین و هدف از این بخش‌ها را ذکر کرده‌اند؛ به گونه‌ای که مخاطبان با مطالعه پیش‌گفتار، اطلاعات دقیق و جامعی از محتوای کتاب به دست می‌آورند. نویسندگان همچنین روش تدریس به کار گرفته شده را دانشجو محور و به شیوه اکتشاف، اجتهاد، گفت‌و شنود و بر اساس مشارکت فعالانه دانشجو معرفی کرده‌اند که همه موارد یاد شده از امتیازات کتاب مورد پژوهش به شمار می‌آید.

۳-۲-۶- فهرست

فهرست مطالب سبب دسترسی بهتر و سریع‌تر مخاطب به محتوای کتاب می‌شود. طعیمه، وجود فهرست محتوا و منابع را برای کتاب‌های آموزشی ضروری می‌داند. همچنین درست، دقیق و منظم بودن فهرست جهت دسترسی راحت به معلومات کتاب را از معیارهای ارزیابی فهرست کتاب می‌داند» (طعیمه، ۱۹۸۵: ۱۱۶). کتاب صرف کاربردی زبان عربی دو فهرست مطالب و منابع دارد که به ترتیب تحت عناوین گنج‌انیده‌ها و کتابنامه آمده است. در قسمت گنج‌انیده‌ها که ابتدای کتاب قرار گرفته، عنوان درس‌ها و شماره صفحات آن‌ها و نیز پیش‌گفتار و کتابنامه نمایش داده شده است. کتابنامه در آخر کتاب، نشانگر فهرست منابع استفاده شده در نگارش کتاب صرف کاربردی است. همه منابع در کتابنامه بر اساس خط سیر مشخص الفبایی تنظیم شده است. در قسمت گنج‌انیده‌ها، عنوان درس‌ها بیانگر آن است که در چینه آن‌ها ترتیب منطقی رعایت شده است به جز در یک مورد و آن فعل معتل است که بهتر بود پس از فعل صحیح (درس چهارم) قرار می‌گرفت. گرچه شاید دلیل نویسندگان کتاب از فاصله بسیار بین مبحث فعل صحیح و معتل، ایجاد تنوع و آمادگی بیشتر فراگیر جهت ورود به درس فعل معتل باشد؛ اما به نظر نگارندگان این مقاله که تجربه تدریس ماده آموزشی صرف را داشتند، توالی فعل صحیح و معتل به درک بهتر فراگیران نسبت به تشخیص این نوع از فعل‌ها می‌انجامد؛ ضمن این‌که تقسیم‌بندی فعل از نظر نوع حروف اصلی (صحیح و معتل) هم رعایت می‌شد؛ همان‌گونه که مؤلفان کتاب در صفحه ۶ نیز انواع تقسیم‌بندی فعل را ذکر کرده‌اند و چینه بقیه دروس (قسمت فعل) را بر اساس این تقسیم‌بندی آورده‌اند. به‌طور کلی چینه درس‌ها در قسمت گنج‌انیده‌های این کتاب، نشان از یکنواخت شدن فهرست آن‌ها دارد؛ بنابراین پیشنهاد می‌شود که دروس ذکر شده بر اساس تقسیم‌بندی کلمه (فعل، اسم و حرف) فصل‌بندی می‌شد. این امر افزون بر این‌که به فهرست مطالب جلوه خاصی می‌بخشید؛ سهولت و سرعت دسترسی مخاطب به هر مبحث درسی را فراهم می‌ساخت.

۳-۲-۷- عنوان‌های داخلی

عناوین داخلی نمایانگر ریز موضوع هر درس و محتوای مؤثر آن‌ها می‌باشند که در نگارش کتب آموزشی اهمیت ویژه‌ای دارد. ازجمله معیارهای ارزیابی عنوان‌های داخلی کتاب از دیدگاه طعیمه عبارت‌اند از: «موضوع عنوان‌های داخلی کتاب چیست؟ آیا در مورد فرهنگ و آداب و رسوم عربی است یا مباحث صرف و نحوی و یا بلاغی؟ و آیا وضوح، تنوع، تناسب و انسجام عناوین رعایت شده است؟» (طعیمه، ۱۹۸۵: ۱۱۶ و ۱۱۷). عنوان‌های داخلی کتاب صرف کاربردی زبان عربی در راستای محتوای هر درس و بر اساس نظم و ترتیبی که در قسمت گنج‌انیده‌ها آمده، تنظیم شده است. عنوان‌های داخلی ثابت و مشترک هر درس، به ترتیب تحت عناوین نمونه‌ها (الگوهای کاربردی جهت آموزش فراگیر)، بیان (توضیح نمونه‌ها)، تطبیق (جمله‌های کاربردی حل و فصل شده متناسب با قواعد موجود در قسمت بیان) و تمرین (نمونه‌های قابل حل و بررسی توسط فراگیر) آمده است که در هر درس ارتباط منطقی بین همه این قسمت‌های چهارگانه رعایت شده است. متون به‌کاررفته در تحلیل عناوین داخلی کتاب، با فرهنگ و ارزش‌های اسلامی-عربی پیوند تنگاتنگی دارد؛ به‌گونه‌ای که پربسامدترین آن‌ها، آیات قرآن کریم و سخن بزرگان و سپس متون اخلاقی و اشعار حکمی و انتخاب شده است. از عبارت‌های پرکاربرد در گفتگوهای روزمره نیز در متن کتاب استفاده شده است. از دیگر نقاط مثبت کتاب صرف کاربردی زبان عربی آن است که اگرچه مطالب آن جهت آموزش قواعد اساسی صرف عربی تهیه و تدوین شده است؛ اما تنوع و انسجام مطالب و متون به‌کار گرفته شده در خلال محتوای کتاب، سبب تقویت مهارت‌های زبانی ازجمله مهارت خواندن و نوشتن فراگیر می‌شود.

۳-۲-۸- تعداد درس‌ها و تناسب آن‌ها

طعیمه در خصوص تعداد دروس، به دو نکته اشاره کرده است: «اول: تعداد جلساتی که برای آموزش درس‌های کتاب، اختصاص می‌یابد. دوم: تعداد درس‌های کتاب تا چه اندازه با برنامه درسی نوشته شده، تناسب دارد؟» (طعیمه، ۱۹۸۵: ۱۱۷ و ۱۱۸). مؤلفان کتاب مورد پژوهش، در مورد مدت زمان تدریس هر درس، اشاره‌ای نکرده‌اند؛ اما از آنجاکه آموزش هر قاعده صرفی به یک درس اختصاص یافته و مباحثی مانند اسم مشتق به دلیل گسترده بودن مطالب به چند درس جداگانه تقسیم شده است، به‌طورقطع نمی‌توان مدت زمان مشخصی جهت تدریس هر درس ارائه داد. در خصوص تناسب تعداد دروس کتاب با ترم تحصیلی نمی‌توان به‌راحتی نظر داد؛ زیرا مطلبی از سوی نویسندگان در این مورد ارائه نشده است؛ اما با توجه به حجم بالای کتاب و تعداد بسیار صفحات و نظر به این‌که آموزش قواعد صرف بر مثلث آموزشی استاد، دانشجو و کتاب استوار است، پس می‌توان گفت مطالب کتاب مورد پژوهش، چندین ترم آموزشی را پوشش می‌دهد.

۳-۲-۹- شکل‌ها و تصاویر

از مهم‌ترین مواردی که طعیمه در خصوص ارزیابی کتاب شکل‌ها و تصاویر مطرح می‌کند عبارت‌اند از: «آیا از شکل و تصاویر جهت انتقال مطالب استفاده شده است؟ نویسنده برای چه موضوعاتی، از شکل استفاده کرده است؟» (طعیمه، ۱۹۸۵: ۱۱۹). از دیگر امتیازات کتاب صرف کاربردی زبان عربی، کاربرد مناسب جدول‌ها در تفهیم ساده‌تر و بهتر مطالب و قواعد آموزشی است که در جای مناسب خود یعنی قسمت بیان و در توضیح مباحث مهم مربوط به فعل (صرف فعل مضاعف، ثلاثی و رباعی مزید، صرف فعل معلوم و مجهول، فعل مؤکد و صرف فعل مثال) یا اسم (ساخت اسم فاعل و مفعول، اسم تفضیل، انواع ضمائر متصل، اسم موصول، اسم اشاره، ادوات شرط، اعداد اصلی و اعداد ترتیبی) به‌کار گرفته شده است. استفاده نویسندگان این کتاب از نمودار تنها در یک مورد و در صفحه ۳۶ و مربوط به وزن‌های اصلی فعل ثلاثی مجرد محدود می‌شود. در این زمینه با توجه به چند رسانه‌ای بودن کتاب‌های درسی که بخش‌های مختلف متن، جدول و نمودار همگی در راستای تحقق اهداف آموزشی تعیین شده عمل می‌کنند و با توجه به این‌که نمودارها بیش از نوشته‌ها و کلمات سبب تثبیت اطلاعات در ذهن خواننده می‌شود و «غالباً ظرفیتی بیش از نوشته دارد و سبب ارائه انبوهی از اطلاعات با بیانی ساده و موجز می‌شود» (حری، ۱۳۸۵: ۱۲۶)؛ بدین ترتیب پیشنهاد می‌شود در برخی مباحث مهم و با تعدد مؤلفه‌ها (مانند مبحث انواع مشتق، جمع مکسر، اسم منسوب یا انواع اعراب و...) از نمودارهای شاخه‌ای استفاده گردد.

۴- نتایج پژوهش

نظر به این‌که کتاب‌های درسی، دانشگاهی در راستای تحقق اهداف آموزشی مشخص تألیف و چاپ می‌شوند، بنابراین جهت اطلاع از اثربخشی و کارایی آن‌ها، نیازمند نقد و ارزیابی اصولی و روشمند هستند. از این‌رو کتاب صرف کاربردی زبان عربی بر اساس مهم‌ترین معیارهای رشدی احمد طعیمه در خصوص ارزیابی کتاب، مورد نقد قرار گرفت و نتایج به‌دست آمده بیانگر آن است که این کتاب در اصول علمی روش پژوهش از قبیل بیان مقدمه ساختار یافته، ارائه فهرست مطالب و منابع، طرح جلد مناسب و جذاب، انطباق محتوای کتاب با مقدمه و ذکر عنوان‌های داخلی و تناسب آن‌ها با مطالب ارائه شده در هر درس، بیان یکپارچه و منسجم مطالب کاربردی و اساسی صرف در راستای فرهنگ اسلامی-عربی بسیار موفق عمل کرده و مطابق معیارهای اصولی نگارش کتاب آموزشی زبان عربی از دیدگاه رشدی طعیمه است؛ این نقاط قوت، یافته‌های پژوهش رحمانی و ظفرآبادی (۱۴۰۰) را که بر لزوم «هدفمندی و رعایت اصول ساختاری» در کتب دانشگاهی تأکید داشتند، تأیید می‌کند. همچنین، رویکرد متن‌محور کتاب، پاسخی عملی به دغدغه مطرح‌شده در پژوهش توکلی محمدی و همکاران (۱۴۰۰) در مورد نیاز به «راهبردهای نوین آموزش زبان عربی» است.

پژوهش در آموزش زبان و ادبیات عرب

دوره ۸، شماره ۲، ۱۴۰۵

کتاب صرف کاربردی، در پاره‌ای موارد از جمله اشتباهات علمی و نگارشی نیازمند بازنگری اساسی است که با یافته‌های پژوهش‌های پیشین مانند نعمتی قزوینی و رخشنده‌نیا (۱۳۹۱) و قربانی مادوانی (۱۴۰۰) مبنی بر وجود «اشکالات علمی و نگارشی» در کتب صرف، همخوانی دارد. با توجه به فراگیر محور بودن کتاب صرف کاربردی و استقبال جامعه علمی حوزوی و دانشگاهی از جمله رشته‌های ادبیات و علوم انسانی، بر این اساس جهت ارتقای سطح کیفی و افزایش غنای علمی آن، ضرورت بازنگری این کتاب بیش از پیش احساس می‌شود.

منابع

- ابن الرسول، سید محمدرضا و الهه صفیان (۱۳۹۶)، بررسی و نقد بخش صرف کتاب صرف و نحو عربی، پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال ۱۷، ش ۱، صص ۱-۲۲.
- برمانا، فرید (۲۰۲۲)، منهج تعلیم اللغة العربیة لغير الناطقین بها عند رشدی أحمد طعیمه، Journal of Arabic Learning، صص ۵۳۴-۵۴۸.
- بشیر، عزالدین وظیف علی (۲۰۰۹)، من رواد تعلیم اللغة العربیة للناطقین بغيرها للدكتور رشدی أحمد طعیمه، مجلة العربیة للناطقین بغيرها، رقم ۸، ۲۸۹-۳۰۱.
- بلخاری، حسن (۱۳۸۴)، مبانی عرفانی هنر و معماری اسلامی (دفتر دوم) کیمیای خیال، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی.
- توکلی محمدی، محمودرضا؛ صیامی، معصومه؛ فرزانه، محمد (۱۴۰۰)، نگاهی به کارآمدی راهبردهای نوین آموزش زبان عربی در ایران، مجله پژوهش در آموزش زبان و ادبیات عرب، سال سوم، شماره ۴، صص ۱۷۱-۱۸۶.
- تولایی، روح‌الله (۱۳۹۳)، «جزوه روش تحقیق پیشرفته با تأکید بر فناوری و اطلاعات»، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- الجبر، جبر بن محمد بن داود (۲۰۰۵)، دراسه تحليلیه لمحتوی کتاب العلوم للصف السادس الابتدائی بالمملكة العربیه السعودیه فی ضوء معايير تدريس العلوم، بحث مقدم إلى المؤتمر العلمی السابع عشر، مناهج التعلیم و المستویات المعیاریه، المجلد الثالث، جامعه عین شمس. حرى، عباس (۱۳۸۵)، آیین نگارش علمی، تهران: نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور.
- حیدری، محمود و عبدالله حکیم (۱۳۹۳)، ارزیابی میزان اجرای راهبردهای تدریس و کیفیت کتاب آموزشی در تدریس صرف و نحو عربی برای دانشجویان کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی، پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، شماره ۳۲، صص ۴۹-.
- رحمانی، عبدالرزاق و حانیه ظفرآبادی (۱۴۰۰)، ارزیابی و نقد کیفیت کتاب صرف و نحو عربی اثر عباس ماهیار (بر اساس معیار دهگانه منصوریان)، مجله پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، دوره ۲۵، ش ۴۸، صص ۱۶۰-۱۸۳.
- رشدی احمد، طعیمه (۱۹۸۵)، دلیل عمل فی إعداد المواد التعلیمیة لبرامج تعلیم العربیة، مکة المکرمه: جامعه أم القرى.
- عبیات، عاطی (۱۴۰۱)، کاربست طراحی روش‌های موفق تدریس کتب عربی در مدارس ایرانی، دو فصلنامه پژوهش در آموزش زبان و ادبیات عرب، دوره چهارم، شماره دوم، صص ۱۲۹-۱۴۵.
- قراگوزلو، بهار؛ حاتم، غلامعلی (۱۳۹۳)، بررسی رمز نقوش هندسی دایره و مثلث و مربع در هنر اسلامی، فصلنامه هنرهای تجسمی نقش مایه، شماره ۲۱، صص ۴۵-۵۰.
- قربانی مادوانی، زهره (۱۴۰۰)، بررسی انتقادی کتاب صرف ۲ با رویکرد تحلیل توصیفی، پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال ۲۱، ش ۲، صص ۳۵۱-۳۷۴. <http://doi.org/10.30465/crtls.2021.31850.1916.374-351>
- کیانی، حسین و سیدفضل‌الله میرقادر (۱۳۹۸)، صرف کاربردی زبان عربی، چاپ اول، شیراز: انتشارات دانشگاه شیراز.
- محمودی، محمدهادی؛ احمدی صفا، محمد (۱۳۹۳)، ارزشیابی الگو محور کتاب‌های انگلیسی برای اهداف خاص (esp)، پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، شماره ۳، صص ۱۱۳-۱۳۳.

پژوهش در آموزش زبان و ادبیات عرب

دوره ۸، شماره ۲، ۱۴۰۵

میمندی، وصال و نعیمه خبازی اشرف (۱۳۹۴)، الصرف ۱ در ترازوی نقد، پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال ۱۵، ش ۱، صص ۱۶۷-۱۸۵.

نجفی، ابوالحسن (بی‌تا)، غلط ننویسیم، فرهنگ دشواری‌های زبان فارسی، چاپ چهارم، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.

نعمتی قزوینی، معصومه و سیده اکرم رخشنده نیا (۱۳۹۱)، نقد کتاب صرف ساده، پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، دوره ۲۰، ش ۳۹، صص ۲۶-۴۴.

نویدی، احد (۱۳۸۳)، راهنمای عملی ارزشیابی برنامه آموزش فنی و حرفه‌ای با تأکید بر شاخه کار و دانش نظام آموزش متوسطه، تهران: پژوهشکده تعلیم و تربیت.